

Els canvis socioambientals al Pirineu català. La Vall Fosca com a escenari representatiu de les mutacions en les economies tradicionals de muntanya¹

Maria Barrachina Jiménez
Antoni Francesc Tulla Pujol

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
Maria.Barrachina@uab.cat
Antoni.Tulla@uab.cat

Recepció: novembre 2009
Acceptació: febrer 2010

Resum

Resulta habitual trobar en el paisatge de les valls pirinenques, com ara la Vall Fosca (Pallars Jussà), la coexistència de dos fenòmens diametralment oposats: d'una banda, l'abandonament del territori i, de l'altra, la intensificació de l'ús que se'n fa. El primer s'explica per la dramàtica regressió de les activitats primàries, base d'un sistema que començà a difuminar-se quan les regles del joc capitalista entraren en vigor. El segon correspon a la proliferació de complexos d'oci i esport i d'urbanització, com a conseqüència de les noves demandes d'una població eminentment urbana. La ramaderia extensiva de muntanya, en un estat alarmanant de recessió, reivindica avui el seu paper en la diversificació de les economies pirinenques, en tant que s'adequa a les possibilitats del territori i és responsable de la qualitat paisatgística que la demanda turística exigeix.

Paraules clau: activitat agropecuària, patrimoni etnoecològic, paisatge, turisme, conflicte, Pirineu.

Resumen. *Los cambios socioambientales en el Pirineo catalán. La Vall Fosca como escenario representativo de las mutaciones en las economías tradicionales de montaña*

Resulta habitual encontrar en el paisaje de valles pirenaicos, como la Vall Fosca (Pallars Jussà), la coexistencia de dos fenómenos diametralmente opuestos: por un lado, el del abandono y, por el otro, el de la intensificación en el uso del territorio. El primero se explica por una dramática regresión de las actividades primarias, base de un sistema que empezó a difuminarse cuando las reglas del juego capitalista entraron en vigor. El segundo corresponde a la proliferación de complejos de ocio y deporte y de urbanización, como consecuencia de las nuevas demandas de una población eminentemente urbana. La ganadería extensiva de montaña, en un estado alarmante de recesión, reivindica hoy su papel

1. La investigació ha estat desenvolupada en el marc del projecte SEJ2006-04009/GEOG, finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència.

en la diversificación de las economías pirenaicas, dado que se adecua a las posibilidades del territorio y que es responsable de la calidad paisajística que la demanda turística exige.

Palabras clave: actividad agropecuaria, patrimonio etnoecológico, paisaje, turismo, conflicto, Pirineo.

Résumé. *Les changements socioenvironnementaux aux Pyrénées catalans. La Vall Fosca comme territoire représentatif des mutations dans les économies de montagne traditionnelles*

C'est une situation habituelle de rencontrer dans les paysages des vallées pyrénéennes, comme la Vall Fosca (Pallars Jussà), la coexistence de deux phénomènes opposés: celui de l'abandon et celui de l'intensification de l'utilisation du territoire. Le premier s'explique par une dramatique régression des activités primaires, considérées comme la base d'un système qui commence à s'estomper au moment où les règles du jeu capitaliste sont entrées en vigueur. Le deuxième correspond à la prolifération de complexes de loisir et sport et d'urbanisation, conséquence des nouvelles demandes d'une population majoritairement urbaine. L'élevage extensif de montagne, en état de récession alarmante, revendique aujourd'hui son rôle dans la diversification des économies pyrénéennes, tandis qu'il est d'accord aux possibilités du territoire et qu'il est responsable de la qualité paysagère exigée par la demande touristique.

Mots clé: activités agro-pastorales, patrimoine etno-écologique, paysage, tourisme, conflit, Pyrénées.

Abstract. *Socioenvironmental change in the Catalan Pyrenees. The Vall Fosca as an example of the mutation of traditional mountain activities*

Two opposite processes usually coexist in Pyrenean valleys, as exemplified by the case of Vall Fosca (Pallars Jussà): land abandonment and land use intensification. The first is due to a dramatic decrease in primary activities which made up the basis of a system which would start to disappear as soon as capitalist principles spread out. The second arises from the proliferation of leisure and sports complexes together with urbanisation and fulfills the demands of population coming from urban areas. Extensive mountain stockbreeding, in critical recession today, claims for its role in economic diversification of Pyrenean regions: it would suit perfectly to the territory's possibilities and would be responsible of landscape quality, which is what tourists demand.

Key words: farming activities, etnoecological heritage, landscape, tourism, conflict, Pyrenees.

Sumari

Muntanyes en transició: la transformació recent del paisatge pirinenc català	L'element en discòrdia: salvació o hipoteca? Oportunitats i conflictes al voltant del desenvolupament del turisme
El paisatge de la Vall del Flamisell o Vall Fosca: sobre camins de transhumància, «autopistes» d'electricitat i èxode rural	Consideracions finals
La ramaderia de muntanya: necessària però sense futur? Evolució recent i perspectives actuals	Referències bibliogràfiques

Muntanyes en transició: la transformació recent del paisatge pirinenc català

El Pirineu esdevé una font d'informació gairebé inescapable quan hom emprèn l'estudi de les transformacions experimentades pel territori català durant el darrer segle. La dimensió física o part visible de tots aquells canvis propiciats, amb increïble celeritat, per un procés de globalització *in crescendo*, la trobem en el paisatge, producte de la interacció entre la natura i les formes d'apropiació d'aquesta per part de la societat. El resultat del procés de transició viscut per les comarques pirinenques al llarg del segle xx, que culmina avui en la generalització de la societat de consum, la terciarització de l'economia, l'extensió dels estils de vida urbans, etc., és l'aparició de paisatges antagònics, recognoscibles en la seva contradicció i originats per la juxtaposició de dinàmiques clarament oposades: d'una banda, l'abandonament parcial o absolut del territori i, de l'altra, la intensificació de l'ús que se'n fa.

L'intens grau d'humanització de la muntanya pirinenca catalana ha estat una realitat característica d'aquestes contrades fins no fa gaires dècades. Les societats anomenades «tradicionals», impulsades per la necessitat de disposar del màxim nombre possible de recursos al seu abast, desenvoluparen i mantingueren tota una sèrie de pràctiques que modelarien el paisatge de muntanya al llarg de mil·lennis. El resultat d'aquesta profunda interrelació amb el medi no s'expressà només en termes físics, sinó que suposà alhora la configuració d'una complexa estructura social. Aquest model d'organització socioeconòmica, però, mostrà les primeres manifestacions de crisi a començaments del segle xx. Després d'assolir el màxim de població a mitjan segle xix, la dinàmica poblacional regressiva i l'abandonament de l'activitat tradicional es generalitzaren arreu del Pirineu i es van intensificar a les dècades de 1950 i 1960. Aquest punt de trencament s'identifica amb la irrupció del sistema capitalista a la primera meitat del segle xx, el qual sumí les societats tradicionals pirinenques en un estat de profunda crisi, davant la impossibilitat d'adaptar-se als nous paràmetres que l'economia de mercat dictava. L'explotació hidroelèctrica tingué un paper cabdal com a vehicle d'introducció de les comarques pirinenques a l'esfera capitalista. La creixent demanda d'electricitat a les àrees industrials catalanes, completament immerses en la Segona Revolució Industrial (finals del segle xix i principis del segle xx), motivà la cerca de fonts d'energia a indrets on els costos de producció eren molt inferiors als que es generarien als centres del sistema, on el carbó havia esdevingut la font energètica principal. Les àrees de muntanya quedaven, així, incorporades al sistema en qualitat de perifèria, amb la qual cosa es reproduïen les condicions de l'esquema de Wallerstein (1974). La penetració del capital tindria com a conseqüència ulterior la completa dependència de les necessitats del centre: les forces *in situ* deixarien de determinar la pròpia evolució econòmica (Arqué et al., 1981). D'aquesta manera, i per posar-ne un exemple, la construcció de carreteres i embassaments al Pirineu respondria als requeriments del centre d'extraure recursos, i no pas a la dinamització econòmica de la perifèria, on es perpetuava el despoblament i la desestructuració econòmica (Herranz, 2002).

L'enfonsament del sistema regent fins en aquell moment suposà l'abandonament progressiu de les pràctiques agrosilvopastorals en les quals es fonamentava la societat tradicional (García-Ruiz et al., 1990; Soriano, 1994). Un dels canvis més notables, fruit de la penetració capitalista, fou la intensificació de les relacions amb «l'exterior», que anava molt més enllà de les mantingudes amb les terres baixes de la plana. La lògica capitalista quedà, llavors, incorporada a les pràctiques agràries: la cerca de la productivitat i la rendibilitat econòmica es traduí en l'abandonament de les terres marginals, la concentració parcel·l·lària i la substitució de les activitats productives poc rendibles per aquelles que tenien cabuda en el mercat i que esdevindrien, d'aquesta forma, totalment dependents de l'exterior. La nova generació d'entrades, d'origen extern, comportà la disminució dràstica de la pressió exercida pel sistema tradicional sobre el territori. La resposta física a la quasi desaparició d'aquesta pressió es tradueix avui en l'extensió generalitzada del bosc i el matollar sobre antigues zones dedicades al cultiu del cereal o a la pastura (Poyatos et al., 2003). El mosaic paisatgístic que havia caracteritzat aquestes zones desapareix de forma progressiva, la qual cosa comporta conseqüències diverses. Per una banda, provoca tota una sèrie d'efectes de caràcter físic o biofísic, com ara les repercussions sobre l'ecologia de les espècies adaptades a paisatges agraris (Puigdefàbregas i Fillat, 1986) o sobre l'ocurrència de processos erosius (Molina i De Miró, 1996), l'increment en la recurrència d'incendis, especialment a la baixa muntanya mediterrània (Vicente-Serrano et al., 2000) o l'alteració en els mecanismes de regulació hidrològica que es deriven d'una intercepció més gran de la pluja per part de les cobertes vegetals en expansió (Gallart i Llorens, 2004). Però, d'altra banda, els efectes de la transició cap a un model capitalista foren també de caràcter social i cultural, lectura evident si es té compte la pèrdua incessant de població que es desplaçà als centres industrials o a aquelles zones aptes per acollir el procés de modernització agrària. A més dels pobles, de les estructures agràries o dels camins, també van desaparèixer molts dels trets intangibles que havien acompanyat l'antiga societat pirinenca.

El fre al despoblament arribà primer de la mà de les instal·lacions de producció d'energia hidroelèctrica i, més tard, del sector del turisme de neu. La creixent terciarització de l'economia modificà les formes d'ocupació del territori i la població es concentrà en alguns centres de comarca, en detriment dels nuclis amb una dotació insuficient (o inexistent) d'equipaments bàsics i molt mal comunicats. El desenvolupament del turisme comportà l'aparició d'un procés nou, antagònic a l'abandonament: la intensificació en la utilització de l'espai, destinat a partir d'aleshores a activitats residencials, recreatives i a infraestructures. Aquest nou fenomen, a més de trencar amb la fisonomia del paisatge tradicional, començà a suposar una competència voraç sobre l'ús d'espais accessibles, és a dir, sobre aquells indrets més adients per desenvolupar-hi l'activitat agrària (Laguna i Lasanta, 2003). Tanmateix, esdevé difícil per a aquesta competició amb els actius que generen els processos d'urbanització. La presència preponderant del sector terciari a les comarques de l'Alt Pirineu i Aran respon a la redefinició de la seva posició en el marc de l'economia

postindustrial. Antigues subministradores d'energia (hidroelèctrica), matèries primeres i mà d'obra, les àrees de muntanya prolonguen ara la seva relació de dependència amb els antics centres industrials en base al seu paper al si del creixent mercat de l'oci urbà (Beltran i Vaccaro, 2007). El model de referència, que cal imitar i perpetuar, és el de la Cerdanya o la Val d'Aran, màxims exponents del «miracle» del turisme de neu. A totes dues comarques, la transició d'una economia tradicional cap a una economia turística es considera avui del tot completada (Campillo i Font, 2004).

Des d'aquest punt de partida comú, i a través del cas particular (i singular) de la Vall Fosca, s'analitzaran a continuació, amb més deteniment, les dinàmiques externes i internes amb més repercussió sobre qüestions fonamentals de naturalesa social i ambiental en regions de muntanya. Qüestions que, per cert, difícilment es poden separar l'una de l'altra.

El paisatge de la Vall del Flamisell o Vall Fosca. Sobre camins de transhumància, «autopistes» d'electricitat i èxode rural

El ric patrimoni cultural i ambiental present a la muntanya pirinenca, escenificat en la configuració mateixa del propi paisatge actual (on es pot parlar tant d'assentaments, camins o estructures agràries, com de la distribució d'espècies vegetals i animals), és producte de l'adaptació de les societats tradicionals a les limitacions imposades pel medi. En el cas de la Vall Fosca (municipi de la Torre de Cabdella, Pallars Jussà), les condicions físiques del terreny, que determinaven els recursos a l'abast de la societat, conduïren a una especialització gairebé total en la ramaderia, especialització que deixà la seva pròpia empremta en el paisatge. Un paisatge altament desforestat, dedicat gairebé enterament al pasturatge i al cultiu del cereal destinat a alimentar una nombrosa cabanya ramadera. Aquesta es beneficiava de la presència de grans extensions de zones de pastura, de vegades guanyades al bosc. L'oví constituïria el principal tipus de bestiar, al voltant del qual es configurà una societat pastoral organitzada d'acord amb els cicles i les necessitats dels ramats. Aquest sistema es definí sobre la base de tres elements essencials: l'organització i gestió dels prats i les pastures de cada poble, així com dels comunals; la pràctica de la transhumància, i, per últim, les fires de bestiar.

La disponibilitat de pastures determinava la mobilitat dels ramats. A l'estiu, quan les pastures més properes als pobles eren insuficients, aquells que disposaven de terrenys comunals els arrendaven i hi enviaven els ramats. Atesa la gran extensió de pastures existent, era freqüent trobar-hi també ramats de la mateixa comarca o de fora. La superfície comunal total representava (i representa avui) gairebé un 48% de l'extensió municipal actual. El desplaçament dels ramats cap a la plana per passar-hi l'hivern (i la posterior tornada a la muntanya), a través dels camins ramaders, *cabaneres* o *carrerades*, constituïa un dels actes més importants de la vida pastoral (Violant, 2001). Per la Vall Fosca passaven, a més, els principals camins ramaders que comunicaven la plana amb la regió pirinenca: allà es bifurcaven dos brancs en direcció al Pallars Sobirà

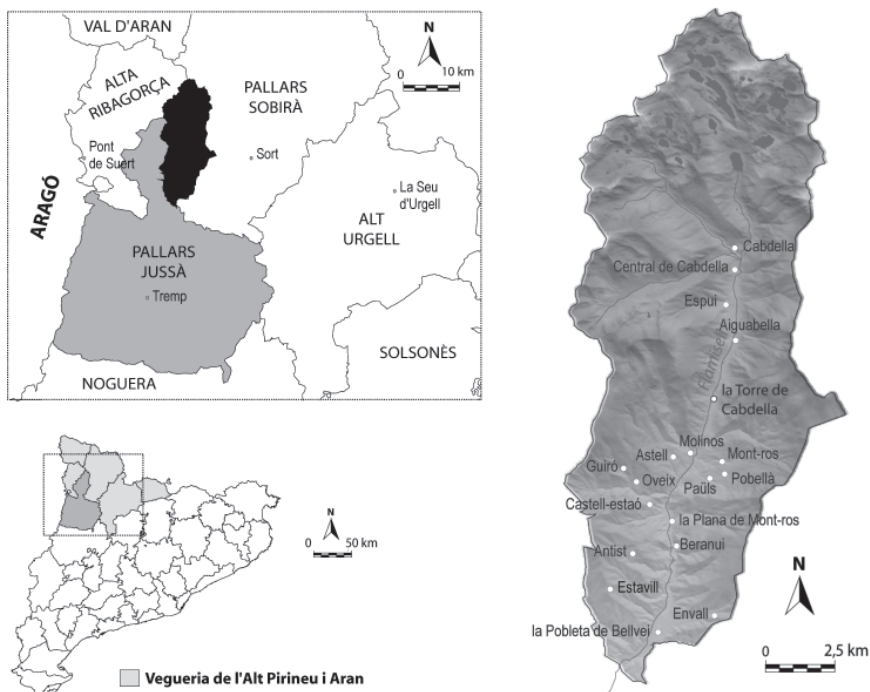

Figura 1. Situació de l'àrea d'estudi. Font: elaboració pròpia a partir de la cartografia del Departament de Medi Ambient i Habitatge (DMAH) (http://mediambient.gencat.net/cat/el_departament/cartografia/)

(per Llessui i per Gerri de la Sal), a més de la carrerada procedent de l'Aragó, que travessava la vall transversalment i continuava cap a Espot.

Les fires de bestiar representaven dates significatives per a les comarques de muntanya, ja que, a més de realitzar-s'hi la compra i venda de bestiar, únic ingrés econòmic per als ramaders, s'hi tractaven uns altres assumptes importants, com podien ser la contractació de mà d'obra o el pagament per la utilització dels comunals. Eren, per tant, punts importants de negocis i transaccions, entre els quals s'inclouïen fins i tot els anomenats «tractes de matrimoni». A més de les fires celebrades als pobles, com ara la de Salàs de Pallars (de gran renom fins ben entrat el segle xx) o la Pobleta de Bellvei, foren d'importància els mercats de carena situats en la divisòria entre la Vall Fosca i la Vall d'Àssua, en Sant Quiri i el Coll de Triador (Ros i Fontana, 2001). A diferència de les fires, sempre fixes, els mercats de carena anaven modificant el seu emplaçament en funció de les cases que aportaven més bestiar al mercat. Cabdella fou especialment rellevant al segle xvi, però disminuï la seva influència en els dos segles següents.

Pel que fa a l'agricultura, l'adversitat de les condicions en què es practicava la relegava a un mer mitjà de subsistència, amb una producció enterament destinada a l'autoconsum i a l'alimentació del bestiar (amb cereal). A diferència d'altres valls del Pirineu, les quals complementaven la seva economia amb l'explotació del bosc, l'aprofitament de recursos forestals fou pràcticament inexistent a la Vall Fosca. Destaca l'absència gairebé total de coníferes (*Pinus sylvestris* i *P. uncinata*) en el paisatge forestal tradicional, atès que l'àrea d'extensió d'aquestes espècies coincidia amb les zones més favorables per al pasturatge, sense que les condicions ambientals fossin, per tant, un factor limitador en la seva distribució. Només hi havia alguns exemplars d'arbres de fulla caduca, com ara roures, avellaners o freixes, que eren preservats amb l'objectiu d'alimentar el bestiar amb els seus fruits o per disposar de material combustible. Antics testimonis, com ara els recollits per Alzamora el 1790 (Boneta, 1991), Madoz (1945) o, fins i tot, els dels actuals habitants de la vall, posen de manifest la situació crítica que es vivia a causa de la manca de fusta aprofitable.

La dinàmica poblacional observada a la Vall Fosca no diferí gaire de la resta de valls pirinenques. El nou segle (xx) s'iniciaria amb una tendència demogràfica regressiva invertida més tard, tot i que només momentàniament, per l'explotació hidroelèctrica, de la qual la Vall Fosca fou el primer exponent al Pirineu. Segons dades del cens (INE, 2008), la població de la vall a principis del segle passat (l'any 1900) se situava al voltant de les 1.500 persones². Durant el període de construcció de la central de Cabdella, iniciat el 1911, el nombre de treballadors que s'hi instal·laren arribà a duplicar la població local (Boneta, 2003). Al mateix temps, una part dels seus habitants s'afegiren a les operacions de construcció (i, posteriorment, al funcionament) de les tres centrals que s'acabaren construïnt a la vall. En conjunt suposà que, per primera vegada, els sectors secundari i terciari predominessin per sobre de les activitats primàries. El fet que una part dels treballadors romangués a la vall una vegada finalitzades les obres, contribuï de forma notable a fer créixer la població, especialment en aquells nuclis situats a prop dels centres d'operació. Tal va ser el cas de l'antic municipi de la Torre de Cabdella³, el qual va veure augmentat el nombre d'habitants en un 100% entre 1900 i 1930 (Boneta, 2003). Amb tot, aquestes recuperacions, només puntuals, foren incapaces de frenar un procés

2. És important tenir en compte la naturalesa de les dades referides quan es parla de població. La fiabilitat dels censos antics és més que qüestionable, a causa de la disparitat en els tipus de comptabilitat emprats o del tractament diferent que es feia de la població itinerant. Aquesta última és, a més a més, una qüestió d'una importància especial, atesa l'alta mobilitat estacional dels habitants del Pirineu de l'època (Violant, 2001; Beltran i Vaccaro, 2007). Pel que fa a les dades censals actuals, la correspondència amb la realitat del Pirineu és sovint inexacta, amb nombrosos casos de nuclis que oficialment mantenen població, però on, en realitat, només obren (algunes) cases quan arriba la temporada de vacances. Tal seria el cas del nucli d'Antist a la Vall Fosca.
3. Fins l'any 1970, en què tingueren lloc les agrupacions municipals, tres municipis integraven la Vall Fosca: la Torre de Cabdella, Mont-ros i la Pobleta de Bellvei. Des del 1970, els límits de la vall corresponen als d'un únic municipi, el de la Torre de Cabdella, format per un total de 19 petits nuclis de població.

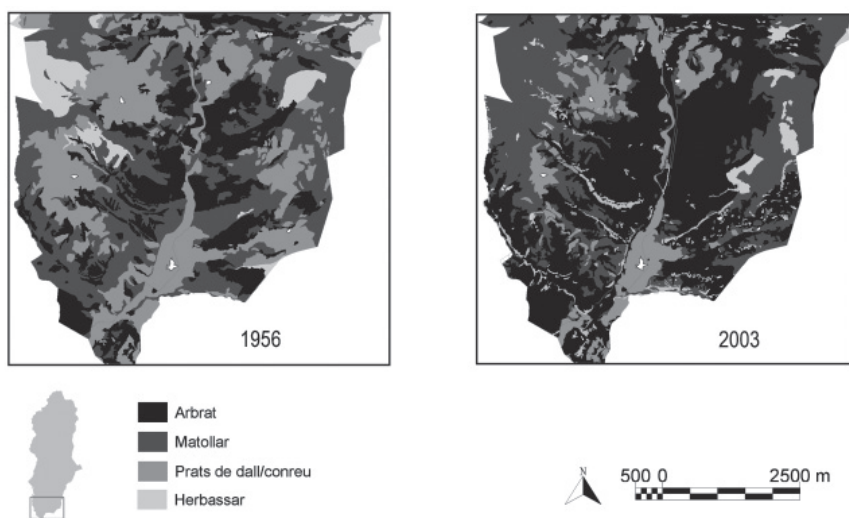

Figura 2. Detall dels canvis en les cobertes vegetals a la Vall Fosca entre els anys 1956 i 2003 (Barrachina, 2007).

de despoblament que s'acceleraria a partir de la segona meitat del segle xx a causa de la crisi generalitzada del món rural i de la creixent demanda de mà d'obra en els centres industrials.

La profunda regressió poblacional i l'abandó d'explotacions va tenir la traducció més dramàtica sobre el paisatge de la vall en l'expansió generalitzada del bosc i del matollar per antigues zones de cultiu i pastura. A això se sumaren les importants campanyes de repoblació dutes a terme a la vall entre les dècades de 1940-1970. Com a resultat, la superfície total ocupada pel bosc es va triplicar en poc més de cinquanta anys. Va passar de 1.168 ha l'any 1956 a un total de 3.645 ha comptabilitzades per a l'any 2003. Mentrestant, la superfície de prats es reduïa fins a gairebé un 28% i els terrenys abans dedicats al cultiu del cereal i, posteriorment, a la producció de farratge eren guanyats pel matollar i el bosc en un 52% (Barrachina, 2007). S'ha de tenir present que aquestes variacions en la distribució i el pes relatiu dels diferents elements del paisatge, així com els canvis en les zones d'ecotò entre espais oberts i tancats, podria donar lloc a canvis en la distribució de certes espècies, en tant que afecten variables clau en l'ocurrència de processos ecològics diferents.

Aquesta dinàmica evolutiva del paisatge té, a més, un important component valoratiu, molt lligat al canvi de funcionalitat que experimenten molts dels espais de la vall. La degradació de les estructures que formaven part del propi paisatge ramader (construccions en pedra, camins, etc.), com també la pèrdua de les pràctiques, els coneixements i les tradicions propis de la cultura pastoral,

s'afegeixen a la llista de conseqüències percebudes de manera negativa sobre els processos de canvi viscuts per les àrees del Pirineu.

La ramaderia de muntanya: necessària però sense futur⁴? Evolució recent i perspectives actuals

La desarticulació de la ramaderia tradicional es completà, de forma general, a la dècada de 1960. El bestiar oví entrà en una fase de forta regressió. Va ser substituït pel boví de llet, primer, i de carn, després. L'especialització lletera no va arribar a ser tan important a la Vall Fosca com en altres parts del Pirineu, com ara la Cerdanya o l'Alt Urgell, on comportà la conversió de l'agricultura tradicional en un sistema de producció capitalista, amb un sector agrari dinàmic i integrat en l'economia del país (Tulla, 1993). No era habitual la presència d'explotacions únicament lleteres a la vall, sinó que aquestes es combinaven amb boví de carn i, en alguns casos, també amb oví (Castilló i Mateu, 1981). Aquelles explotacions que optaren per mantenir l'oví s'hagueren d'especialitzar en ramats grans (per sobre dels cinc-cents caps de bestiar) com a única manera de mantenir els nivells de renda en règim extensiu. Les formes tradicionals de la transhumància, basades en la presència de grans explotacions (les anomenades «cases fortes»), necessitaven una abundant mà d'obra assalariada cada vegada més difícil de trobar, raó per la qual esdevindrien les primeres que patirien els efectes del despoblament. La intensificació de l'agricultura a la plana suposà la pèrdua de gran quantitat de pastures d'hivern, amb el perjudici consegüent per a la ja malmesa ramaderia transhumant. Amb la davallada de la transhumància, els ramats perdien una altra de les seves funcions més importants: el reciclatge de nutrients per a l'aportació de fem en el cultiu tradicional del cereal. Els espais alliberats per les cases grans foren aprofitats per explotacions mitjanes i petites. La ramaderia ovina i transhumant, dintre de les explotacions familiars i de l'autoexplotació del grup domèstic, va resultar ser la resposta més eficient a la crisi de la societat pirenaica durant la segona meitat del segle xx: no suposava grans inversions, disposava d'una gran quantitat de pastures i, quan aquestes s'esgotaven, es responia amb la mobilitat dels ramats (Ros, 2001).

Entre el 1962 i el 1972, la reducció del nombre d'explotacions es donà a costa de les d'extensió menor —menys de 5 ha—. Es passà de 243 a 159 explotacions al conjunt de la vall (Castilló i Mateu, 1981). El transcurs dels anys va accentuar aquesta tendència, amb 90 explotacions en actiu l'any 1982, 29 de

4. «Berglandwirtschaft: unverzichtbar aber zukunftslos?». Amb aquesta pregunta aborda Bätzig la qüestió de la ramaderia de muntanya en el context dels Alps. La marcada regressió de l'agricultura alpina (a ritmes diferents segons si es tracta dels anomenats «sistemes romànics» o «germànics») determina l'afebliment econòmic de les valls alpines i, en conseqüència, la pèrdua de (fonamentals) llocs de treball descentralitzats. D'altra banda, el declivi de l'agricultura equival a la pèrdua d'un dels pilars que sostenen la identitat cultural i la vida social a la muntanya, i condueix, al mateix temps, a canvis de naturalesa ambiental que, en la majoria dels casos, afecten la biodiversitat i provoquen desequilibris en els ecosistemes (Bätzig, 2005).

les quals ocupaven una extensió compresa entre les 20 i les 50 ha. A finals de 1999 només eren 51 les explotacions censades, que es van reduir encara més fins a arribar a les 27 explotacions actuals (IDÈSCAT, 2008). La majoria es dedica a la cria, algunes amb engreix, de bestiar boví de carn, sent només dues explotacions les que han mantingut l'oví. A pesar de produir-se un abandonament espectacular en l'activitat, el nombre total de caps de bestiar es manté estable o fins i tot augmenta, com passa amb el total de SAU ocupada per cada explotació, estratègia necessària a causa del règim extensiu en què es treballa.

Una de les transformacions més recents experimentades per moltes de les explotacions de la vall (fet extensiu a les explotacions de la resta de comarques pirinenques), ha estat la conversió cap a un règim de producció ecològica. Tot i ésser significatius els casos en què l'origen de tal transformació presenta una forta càrrega ideològica (representada en punts com ara la consciència ambiental, el benestar animal o la justícia social), tampoc és menys cert que la convocatòria d'ajuts del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca (DARP) fos en bona part responsable d'aquest fenomen, percebent-se en ocasions el canvi com l'única forma d'assegurar la continuació de l'explotació.

Les primeres activitats agràries ecològiques de caràcter professional a Catalunya van començar a la fi dels 1980-principis de la dècada dels 1990, sota la supervisió d'un organisme estatal, el Consell Regulador de l'Agricultura Ecològica (CRAE). Poc després, impulsat per Unió de Pagesos, es va constituir l'any 1994 el Consell Català de la Producció Agrària Ecològica (CCPAE). El transcurs de les polítiques europees va tenir molt a veure: part del finançament que permet als agricultors transformar les seves explotacions en ecològiques prové de les mesures agroambientals concedides per la Unió Europea (Reglament Europeu 2078/92 sobre mesures agroambientals). La majoria d'adhesions a aquest sistema de producció van venir de mà de la segona convocatòria d'ajudes convocades pel DARP el 2002, tenint lloc una «explosió» de la ramaderia ecològica al Pirineu lleidatà després dels ajuts agroambientals dels anys 2001 i 2002 (Maynoy, 2006). La mitjana d'ajut per explotació concedit a la comarca del Pallars Jussà va ser de 23.000 euros, representant per tant un incentiu de primer ordre per acollir-se al nou règim d'explotació. Gairebé la meitat de les 27 explotacions actives a la Vall Fosca (un total de 13) es troben acollides al règim de producció ecològica, amb un total de 43 certificacions concedides pel CCPAE⁵. Encara que aquesta sembla l'alternativa més viable per al desenvolupament de l'activitat, existeixen una sèrie d'elements que fan créixer la incertesa sobre el futur de l'activitat. Un dels principals problemes és la falta de complementarietat entre la producció de cereal i la pròpia ramaderia. Hi ha pocs productors de cereal ecològic a Catalunya, el que provoca un augment en el cost del pinso al haver-se de buscar fora. Els costos d'alimentació s'incrementen considerablement en anys en què les condicions climàtiques desfavorables redueixen la producció d'herba als prats. Un dels principals reptes de la producció ecològica és la comercialització. Algunes explotacions bovines

5. CCPAE, directori d'operadors certificats: <http://www.ccpae.org/operadors.php>

de la vall han fet l'esforç d'engreixar la seva producció i vendre-la com a ecològica a través d'empreses comercialitzadores de la comarca o de la vegueria. També es troben casos on la diversificació en les estratègies de venda directa al consumidor és la clau, amb noves relacions com les establertes amb les anomenades cooperatives de consum ecològic.

Entre les incògnites sobre el futur del sector es troba la qüestió del relleu generacional, problema especialment aclaparant en el cas de les explotacions de muntanya. Les dificultats per trobar mà d'obra qualificada són significatives, especialment en el cas dels pastors. Al respecte es considera molt positiu l'èxit de la iniciativa que tot just comença *Projecte Grípia. Territori ramader*⁶. L'objectiu del projecte, amb seu al Pallars Sobirà però en el que participen també explotacions de fora de la comarca, com és el cas de la Vall Fosca, és el de garantir el relleu generacional de les explotacions ramaderes de muntanya, mitjançant la incorporació de joves a les explotacions existents, així com la dinamització del sector fent que sigui econòmicament viable. El projecte consta de dos parts: l'*Escola de Pagesos i Pastors* (que ha començat el curs 2008-09 amb 25 alumnes) i el *Banc de Terres*, que garantiria l'accés a la terra d'aquells disposats conduir una explotació (Barrachina et al., 2009).

L'element en discòrdia: salvació o hipoteca? Oportunitats i conflictes al voltant del desenvolupament del turisme

La divisió de la població ocupada per sectors mostra actualment un clar predomini del terciari sobre la resta, amb una ocupació del 60,5%, enfront del 15,8% del sector primari o del 15,5% del secundari. El sector de la construcció dóna feina a un 8,2% de la població (IDESCAT, 2007a). Tot i que la Vall Fosca havia quedat al marge dels processos de desenvolupament del sector turístic a gran escala promoguts en unes altres valls pirinenques els anys 1980 i 1990 i associats principalment al turisme de neu, aquesta situació canvia amb la fi del segle xx. L'any 2003 es fa públic l'anomenat Projecte de Desenvolupament Integral Vallfosca Interllacs (posteriorment Vallfosca Mountain Resort), iniciativa que nasqué al si de la pròpia autoritat municipal el 1998. Aquesta consistiria en l'establiment d'un complex turístic i residencial que implicaria una sèrie d'actuacions concentrades a la vall: la construcció d'una pista d'esquí a la muntanya de Filià; l'edificació d'una zona residencial, d'oci i serveis al nucli d'Espui, i la delimitació d'un camp de golf als voltants. En total, es programarien 7.400 places residencials a Espui (el 65% aniria destinat a ocupació hotelera i el 35%, a apartaments). L'estació d'esquí, amb un domini inicial de 1.222 ha, ampliables a 3.400 en una segona fase, tindria capacitat per a 3.500 esquiadors. La futura connexió amb el domini de Boí-Taüll (Alta Ribagorça) motivaria l'ampliació de l'estació, la qual cosa donaria lloc a un dels dominis esquiabls més extensos de Catalunya. El projecte entorn de la connexió de les pistes sorgí el 2004 i quedà recollit al Pla Director de les Estacions

6. <http://www.projectegripia.cat/>

d'Esquí Muntanya⁷ (Departament de Política Territorial i Obres Públiques). La construcció del camp de golf, de 9 forats i ampliable a 18, es justificava per la intenció d'evitar la dependència que l'estacionalitat de l'esquí genera i poder establir així un complex de muntanya «obert els 365 dies de l'any».

El posicionament respecte al projecte va provocar certa divisió entre la comunitat local, materialitzada en la constitució d'una plataforma ciutadana, Vall Fosca Activa, pronunciada en contra. La plataforma disposava del suport addicional d'organitzacions ecologistes, excursionistes i en defensa del territori (DEPANA, IPCENA, Mountain Wilderness, Rururbans-Pallars, Salvem Pedra). Els detractors del projecte esgrimien arguments com ara la situació de desequilibri provocada pel creixement excessiu dels centres urbans (en el cas d'Espui, per exemple, la població es veuria multiplicada per cent); la reducció de l'espai agrari; l'augment del preu del sòl; l'expansió de segones residències, buides la major part de l'any (els anomenats «llits freds»), i la dependència d'una única activitat que, com s'ha demostrat amb l'actual crisi econòmica, podria viure una regressió. A la denúncia del model desenvolupista, s'hi sumava la polèmica sobre l'emplaçament de les pistes d'esquí a un dels espais d'interès natural recollits pel Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN)⁸ i possible candidat a formar part de la proposta catalana per a la xarxa europea d'hàbitats protegits, Natura2000. Ni els recursos presentats al Tribunal Superior de Justícia de Catalunya en contra de la declaració favorable a la ubicació de les pistes per part del Departament de Medi Ambient, ni la denúncia a la Comissió Europea per obligar la inclusió de l'àrea de Filià a la proposta per Natura2000 fructificaren. L'autoritat municipal sol·licità fins i tot la garantia per part de la Generalitat que la futura ampliació del Parc Nacional d'Aiguestortes i Estany de Sant Maurici⁹ no posaria en risc la projectada ampliació de la futura estació de Filià cap a Boí-Taüll. L'ampliació del Parc cap a la Vall Fosca faria augmentar la superfície municipal protegida fins a un 50,3% (un 12,57% sota la figura de Parc Nacional i un 37,73% com a Parc Natural, figura que s'atorgaria a l'àrea inclosa al nou perímetre perifèric de protecció) i deixaria l'estació de Filià com una illa al bell mig de la zona d'amortiment o protecció perifèrica (tot i que seria l'ecosistema de l'estany de Filià, del qual s'abastiria l'estació per fabricar neu artificial, un dels valors ecològics que motivava l'ampliació del Parc Nacional cap a aquesta zona). Les mostres de suport per part de la Diputació de Lleida i el vist-i-plau donat finalment per la Generalitat suposaren l'inici de les obres.

Un dels elements que cal destacar del projecte Vallfosca Mountain Resort és el fet que hagin tingut lloc operacions de compra-venda entre els promotors: de Vallfosca Interllacs a Fadesa, primer, posteriorment incorporada a Martinsa.

7. <http://www10.gencat.cat/ptop/AppJava/cat/plans/directors/altres/pladirectordelestacions-demuntanya.jsp>

8. http://mediambient.gencat.cat/cat/el_medi/espais_naturals/pein/

9. http://mediambient.gencat.net/cat/el_medi/parcs_de_catalunya/aiguestortes/propo_ampliacio.jsp

La situació econòmica d'aquesta darrera, com a resultat de la crisi generalitzada en el sector immobiliari, propicià un desenllaç inesperat. La presentació d'un concurs de creditors per part de la promotora Martinsa-Fadesa va paraitzar les obres de les instal·lacions d'esquí i del complex residencial al mes de juliol del passat any 2008. L'adquisició del projecte per un nou grup inversor sembla avui improbable, atès el grau de recessió que mostra l'economia del totxo. Igualment improbable resultaria el rescat de l'estació d'esquí per part de l'Institut Català de Finances (ICF), com succeí amb Esport Esquí i Port Ainé (Pallars Sobirà), a partir d'una subhasta. El Govern també gestiona les estacions de la Vall de Núria (Ripollès) i La Molina (Cerdanya), a través de Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC).

L'èxit i l'expansió del model turístic al Pirineu s'explica per la seva contribució al creixement econòmic i al dinamisme d'unes àrees que semblaven condemnades a un col·lapse social inevitable, com a resultat de les dinàmiques generades per la ruptura amb el sistema tradicional (Beltran i Vaccaro, 2007). Les comarques pioneres, Val d'Aran i Cerdanya, han vist com la població recollida pel cens augmentava en les darreres dècades. A la resta de comarques, la terciarització de l'economia ha comportat certa estabilització, amb dades de població que deixen entreveure fins i tot una certa tendència al creixement. Aquest és el cas de la Vall Fosca, on els moviments migratoris sembla que tenen molt a dir al respecte: segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, entre el 1988 i el 2008, el balanç de les migracions en el municipi de la Torre de Cabdella obtingué un resultat positiu igual a 217 persones (IDESCAT, 2009), cosa significativa si es té en compte que la població total censada actual es troba al voltant dels 800 habitants (808 persones l'any 2009). Aquestes xifres s'han de considerar sempre tenint en compte la diferència real entre censats i residents, ja que els primers acostumen a duplicar el nombre de persones que viuen a la vall de forma permanent.

Tot i el paper que hagin pogut tenir les operacions de desenvolupament del sector turístic en la fixació de població al Pirineu, l'execució de projectes com ara Vallfosca Mountain Resort no està exempta de cert risc. Aquest model, basat en el tractament del sòl com a mercaderia, provoca el desencadenament de processos especulatius que troben la seva justificació en l'oferta d'activitats esportives (l'esquí), les quals no són econòmicament rendibles per elles mateixes. La recessió de les activitats agràries i l'escassa importància del sector secundari fan de l'activitat turística un vertader monocultiu, la qual cosa resulta especialment arriscada en les etapes de crisi que, como ara, travessa l'economia neoliberal, tal com mostra la fallida de Martinsa-Fadesa.

Consideracions finals

Els perills de potenciar un únic sector econòmic o monocultiu són molts i independents de l'activitat desenvolupada (turisme i urbanització, en aquest cas), especialment en zones tan fràgils com la Vall Fosca, en les quals el precari equilibri poblacional, el caràcter perifèric i la marginalitat històrica, sumats

als propis condicionaments físics del medi, suposen una dificultat afegida a l'eventual procés de recuperació de qualsevol desequilibri en el sistema econòmic i social. A més del reforçament indispensable d'elements bàsics capaços d'establir un nivell de vida acceptable per a la població local —pensem en la falta històrica de serveis—, la diversificació de les activitats s'erigeix com un requisit fonamental per assegurar que zones com ara la Vall Fosca continuïn habitades a llarg termini. La ramaderia extensiva hauria de poder participar en aquesta diversificació, en tant que s'adequa a les possibilitats del territori i que, a més, és responsable del manteniment de la qualitat paisatgística. No oblidem que no és sinó aquesta qualitat paisatgística l'origen de l'existència d'una demanda turística, de la qual l'activitat ramadera pot beneficiar-se si es gestiona adequadament. Una de les formes més directes de fer-ho seria mitjançant l'establiment de circuits de proximitat, on (part de) la producció es destinaria al consum local o regional, amb la qual cosa es dinamitzarien les economies territorials i es crearia una expectativa de protagonisme dels actors locals en la construcció del model socioeconòmic (Azevedo, 2009).

No obstant això, aquesta mena de respostes sinèrgiques encara romanen poc desenvolupades. La diversificació, el suport a les petites iniciatives locals, en definitiva, l'aprofitament del potencial endogen, no ha estat precisament la prioritat de les polítiques econòmiques i socials. La ramaderia extensiva troba encara dificultats que, en part, s'expliquen per la manca de suport que rep de l'Administració pública. De fet, aquesta és percebuda sovint com a allunyada dels problemes dels ramaders: rigor excessiu de la normativa sanitària i de les gestions burocràtiques requerides, incompatibilitats en la gestió de la fauna salvatge i la caça, obstacles i traves en la pràctica de la transhumància, etc. L'immobilisme i l'absència d'actuacions en conjunt dintre del sector primari ha estat, d'altra banda, un altre dels problemes principals. Per això es valora de manera molt positiva el conjunt d'iniciatives engegades a la comarca del Pallars Sobirà (Projecte Grípià. Territori Ramader —Escola de Pagesos i Pastors i Banc de Terres—, Del Tros al Plat), sobretot per la vocació que tenen de constructores i amplificadores de les xarxes socials i de cooperació.

Referències bibliogràfiques

- ARQUÉ, M.; GARCIA, A. i MATEU, X. (1981). «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1, 9-67.
- AZEVEDO DA SILVA, C. (2009). «La configuración de los circuitos "de proximidad" en el sistema alimentario: tendencias evolutivas». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 54, 11-32.
- BÄTZING, W. (2005). *Die Alpen. Geschichte und Zukunft einer europäischer Kulturlandschaft*. Munic: Verlag C.H. Beck.
- BARRACHINA, M. (2007). *La transformació d'un paisatge ramader: el cas de la Vall Fosca (Pallars Jussà) 1956/57-2003*. Memòria d'investigació inèdita. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona
- BARRACHINA, M.; GUIRDADO, C. i TULLA, T. (2009). «Viejos problemas, nuevas respuestas: las áreas de montaña frente a las debilidades del sistema neoliberal.

- El caso del Pirineo catalán». A: *XXI Congreso de Geógrafos Españoles. Geografía, Territorio y Paisaje: el Estado de la Cuestión*. Ciudad Real: Universidad de Castilla-La Mancha.
- BELTRAN, O. i VACCARO, I. (2007). «El paisaje del Pallars Sobirà: pastores, centrales hidroeléctricas y estaciones de esquí». A: BELTRÁN y VACCARO (eds.). *Ecología política de los Pirineos. Estado, historia y paisaje*. Tremp: Garsineu Edicions, 139-156.
- BONETA, M. (1991). *Respostes de la Vall de Cabdella al qüestionari de Francisco de Zamora (1790)*. Lleida: La Cullereta.
- (2003). *La Vall Fosca: els llacs de la llum. Desenvolupament socioeconòmic a començament del segle XX*. Tremp: Garsineu.
- CASTILLÓ, A. i MATEU, X. (1981). *El Pallars Jussà: Estructura sòcio-econòmica i territorial del Pallars Jussà i de l'Alta Ribagorça*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya. Col·lecció Catalunya Comarcal.
- GALLART, F. i LLORENS, P. (2004). «Observation on land cover changes and water resources in the headwaters of the Ebro catchment, Iberian Peninsula». *Physics and Chemistry of the Earth*, 29, 769-773.
- GARCÍA-RUIZ, J.M. i LASANTA, T. (1990). «Land-use changes in the Spanish Pyrenees». *Mountain Research and Development*, 10, 267-279.
- HERRANZ, A. (2002). «Infraestructura y desarrollo económico en el Pirineo central (1850-2000)». *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2, 197-226. Zaragoza: Centro de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales.
- IDESCAT (2009). *Estadística bàsica territorial: La Torre de Cabdella*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- IDESCAT (2008). *Cens ramader (1982-99): La Torre de Cabdella*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- INE (2007). *Alteraciones de los municipios en los censos de población desde 1842*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística
- LAGUNA, M. i LASANTA, T. (2003). «Competing for meadows: A case study on tourism and livestock farming in the Spanish Pyrenees». *Mountain Research and Development*, 23, 169-176.
- MADOZ, P. (1945-1950). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España i sus posesiones de ultramar*. Madrid.
- MAYNOY, M. (2006) (coord.). *Llibre blanc de la producció agroalimentària ecològica a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.
- MOLINA, D. i MIRÓ, M. de (1996). «Aplicacions dels SIG a l'estudi dels processos erosius en camps abandonats del Parc Natural del Cadí-Moixeró». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 28, 41-53.
- POYATOS, R.; LATRON, J. i LLORENS, P. (2003). «Land use and land cover change after farmland abandonment: The case of a Mediterranean mountain area (Catalan Pre-Pyrenees)». *Mountain Research and Development*, 23, 362-368.
- PUIGDEFÀBREGAS, J. i FILLAT, F. (1986). «Ecological adaptations of traditional land uses in the Spanish Pyrenees». *Mountain, Research and Development*, 6, 63-72.
- ROS, I. (2001). «El món pastoral i transhumant pallarès d'abans i després de l'obra de Ramon Violant i Simorra». A: VIOLANT, R. *La vida pastoral al Pallars*. Tremp: Garsineu, 375-409.
- SORIANO, J.M. (1994). «El procés de despoblament a la Cerdanya i l'Alt Urgell». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 25, 141-163.

- TULLA, A.F. (1993). *Procés de transformació agrària en àrees de muntanya: Les explotacions de producció lletera com a motor de Calvi a les comarques de la Cerdanya, el Capcir, l'Alt Urgell i el Principat d'Andorra*. Tesis doctoral. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona.
- VICENTE SERRANO, S.; LASANTA MARTÍNEZ, T. i CUADRAS PRATS, J.M. (2000). «Influencia de la ganadería en la evolución del riesgo de incendio en función de la vegetación en un área de montaña: el ejemplo del Valle de Borau (Pirineo Aragonés)». *Geographica*, 38, 33-57.
- VIOLANT, R. (2001). *La vida pastoral al Pallars*. Tremp: Garsineu.
- WALLERSTEIN, I. (1974). *The modern World System Capitalist*. Nova York: Academic Press.